

Szabó Csaba

"erlaubt, geboten"

(Beiträge zu Hölderlins Zäsuren und Zitieren)

című doktori értekezésének

tézisei

Témavezető: Dr. Thomas Schestag

Debreceni Egyetem – Germanisztikai Intézet

Debrecen 2002

I. A vizsgálódások (tárgy)területe, eljárás módja és feladata

Hölderlin nemcsak az egyik legjelentősebb német nyelvű költőként él a hagyományban, hanem az egyik legnehezebben megközelíthetőként is; és egyúttal olyan szerzőként, aki, mint Walter Benjamin mondja, "pusztán a költő fogalmával nem ragadható meg". A művéhez kapcsolódó áttekinthetetlen irodalomban elemi konszenzusok nyomát is alig lelhetjük fel. A jelen fejtegetések alapvető viszonyulásukat illetően olyan munkákhoz állnak közel, amelyeket nem is a konszenzus akarása vezérel; és, eme jellegüktől nem függetlenül, ugyanakkor olyanokhoz, amelyek *nem* egy osztracizáló módon exponált teoretikus vértetéssel közelítenek a kérdéses szövegtörzshöz. Ez azonban korántsem a módszerességről vagy a szigorrról való lemondást jelenti. Mert egyfelől arról van szó, hogy a hölderlini szövegek mindenekelőtt filológiai kihívást jelentenek (már pusztán azért is, mert e szövegek többségének nincs egyetlenként érvényes konstituált alakja): olyan kihívást, mely a filológiai munka nagyfokú tudatosságát elengedhetetlenné teszi ugyan, de amelynek egy előzetes módszertani reflexió aligha képes megfelelni – ennek a tudatosságnak (sematizmusokon túli figyelmességnek és józanságnak) az olvasás során kell megmutatkoznia, amiként mozgékonyan bontakozik ki az olvasott szövegek mentén. Másfelől azért nincs módszertani bevezető, mert az, tapasztalatunk szerint, az egyedülálló jellegű hölderlini szövegtörzsszel szemközt zsákutcába torkollana; az (irodalom)elméleti problémák ugyanis, melyeket e hagyaték óhatatlanul felvet, oly számosak, szerteágazóak s egymásbabogozottak, hogy tematikus reflexiójuk paradox módon végül egyre inkább magától a múltól – olvasásától – távolít el. – Jelen dolgozatban tehát inkább a filológiai munka tárgyába-merültségéről s ennek (tév-)útjairól van szó, amelyek nem frontálisan, hanem az

elmerülés intermittálásából kialakuló formájukban és egymáshoz való viszonyukban reflektálják azokat a problémákat, amelyeknek kimerikus vagy virtuális középpontjában a hölderlini össz-mű "egyetlen" "megköltöttje" áll (das Gedichtete, Heidegger ill. Benjamin más és más értelemben s vonatkozásban használt szavával). Ezt a bizonyos "megköltöttet" minden számunkra figyelemreméltóbb Hölderlin-interpretáció, ilyen vagy olyan módon, a nyelv egy lényegi tapasztalatában, egy (még) "alig elgondolt" nyelvértelmezésben ill. ezzel összefüggésben pillantja meg ill. keresi. Ez utóbbit rögzíti e dolgozat címe Benjaminsól kölcsönzött szavakkal, formulaként: "*erlaubt, geboten*". A formula a (költői) beszéd történésének olyan mozzanataira utal, amelyek a jelentő nyelv konstituálódási folyamatában a nyelv imperatív alapvonását megtörik, működését felfüggesztik; – ahol a nyelv megnyílik egy másik nyelv, valami más mint jelentő nyelv felé, anélkül hogy ezt intencionálhatná vagy követelné. Az ilyen – az "alig" és a "szinte" módusában jelentkező, nem fenomenalizálható, állhatatosan s pusztán a nyelvbe hívó – megszakító mozzanatra vonatkozik Hölderlin poetológiai megfontolásainak központi kategóriája: a *cezúra*. "A cezúra lényege számunkra még egy rejtély (Räthsel)" – mondja Nietzsche, s egyszerű megállapítását kifejtve mintegy, a cezúra működését a jelen olvasatok abban ragadják meg, hogy a cezúra a jelentésmozgáson belül nem csupán egy nyelvi rejtvényt ad fel, hanem körülírásával még mindig rejtvény és már mindig még egy újabb rejtvény marad, mely nemcsak újra más módon meg- ill. szétszakítja a mindenkori kifejtett jelentéssz összefüggést, hanem annak *pontos* elhagyását *engedi meg*. – Az illetén működésű cezúra változataként, mintegy kinagyításaként, válik az elemzések egyik fő motívumává az idézet és az *idézés*. Arról van szó: a nyelv hívás-jellegét eme poétikai kategóriák mentén kibontani, nem pedig ontológiai és fenomenológiai horizonton, miként Heidegger, aki "a nyelv lényegét" Hölderlin nyomán szintén hívásként próbálta elgondolni. – Az idézés problematizálása egyébként annyiban enyhén ironikus viszonyba lépteti a dolgozatot Hölderlin recepció-történetével, hogy sokat idézett s ehhez képest viszonylag keveset értelmezett versek olvasására tesz kísérletet; ezeknek teljesen új megközelítéseit kínálja, melyek felől más művek is új megvilágításba kerülhetnek.

Az **Előszó** első része egyfelől az "út"-hoz fűz megjegyzéseket Martin Heidegger nyomán, aki az *út* és a módszer (met-hodos) közötti különbség elgondolására hívta fel a figyelmet; e rész jelzi az értelmezések tév-út- és kerülő-út-jellegének szükségszerűségét, és "feladatukat" – amennyiben útról és nem módszerek által elő-írt, lefektetett vágányokról van szó – a találkozásban, pontos érintésekben jelöli ki, ennek reményében. E rész, másfelől, a *cezúra* poétikai kategóriáját értelmezi, a *metrikáról* alkotott, elasztikusan kitágított (mindazonáltal szigorúan nyelvi, a "*mértéket*" a "szótagok mértékeként felfogó) hölderlini elképzelésnek megfelelően, s Benjaminsól néhány, Hölderlin e kategóriáját érintő megjegyzésének kifejtésével. E bevezetőben ugyanakkor, legfőbb vonásaiban, kirajzolódik a dolgozat viszonya tárgyának recepció-történetéhez is: Heidegger mint az egyik legfontosabb, több kritikus vonatkozásban mint legjelentősebb vitapartner; másfelől pedig Benjamin gondolkodása és kevés, de

messzeható megjegyzése Hölderlin művéről mint azok az észrevételek, amelyeknek (s a Hölderlin-filológián belül hozzájuk kapcsolódó irodalomnak) közelében kívánja magát elhelyezhetni a jelen dolgozat.

Az *Előszó* második része mindazt, amit az első rész vázol vagy érint (út, tévút, cezúra, rejtvény, idézés, hívás, találkozás, megengedés mint az ének intencionálhatatlan eseménye), az *«An die Madonna»* címmel ellátott vázlat részleges olvasatában bontja ki. A beszélő "én" által megszólított "ének"-nek eleve a beszédet cezuráló, "másik pályán" haladó mozgását követjük nyomon. Amikor a beszédben a jelentő nyelv ítélő szóként leplezi le magát, az ének megszakítja, elnémítja a beszédet. Az ének "elmege", másik pályán keresztülhalad a beszéden, és idézetekkel ("Was": "manna, man hu") kérdezve tér vissza az "én"-hez: találkozásuk búcsúvétel, mely nemcsak a halandóság tiszta tapasztalatának betöréseként jut szóhoz, hanem egyben a kalkulálhatatlan találkozásnak a költői beszéd számára elidegeníthetetlen bizonyosságaként, melyet épp az ének birtokolhatatlan "másik pályája" szavatol. Mindez a Madonna néven-szólításában és nevében kulminál, melyben az aposztrofálás ("du") és az adomány eseménye ("Manna") hatják át egymást. A találkozás idejét az ének olyan "eljövő idővé" pontosítja, mely semmilyen időnek nem kontinuus jövője.

II. Olvasatok

1. – *Der Gang aufs Land. An Landauer.* – . A többnyire e címmel kiadott töredékes vázlat-sorozatnak több tekintetben is különös státusa lehet a mindenkor más és más szerkezetű hölderlini szövegek közt vagy variációsorozatok között, amennyiben ennek a magát alkalom híján is alkalmi költeményként megjeleníteni próbáló vázlatnak egyfajta alig hozzáférhető egyszerűség és tematikus illékonyosság a sajátja és amennyiben ez a széthulló beszédkísérlet többféleképpen is épp a "sikerülésről" beszél. – A vázlatnak Kanthoz és Shakespeare-hez fűződő, finoman egymáshoz illesztett intertextuális vonatkozásai alapján azt mutatjuk meg először, hogyan reflektálja a vers, bármily alkalom megfelelő idejének híján, a beszéd temporális feltételeit és hogy ez a reflexió hogyan függ össze a hangnem és a tonalitás kérdésével, mégpedig úgy, hogy e problémák éppen a megszólított barát nevében (Landauer, Landauer) vesznek részt más és más módon, őt hívják, s hívják egy nem megfelelő idő vagy kor (nyelvi) feltételezettségeiből elő, "a nyitottba". –

Aprólékos filológiai vizsgálódások mentén (nem utolsó sorban a vázlat írásképe is vonatkoznak ezek) írjuk körül a beszédkísérlet sajátos strukturális, valamint strukturán és konstitúción túlnyúló, nyelvileg másképpen felnyíló nyitottságát. A vizsgálat nem arra vonatkozik (mint Hölderlinnél oly gyakran), hogy a beszédkísérlet sikerül-e vagy hogy miért hiúsul meg, hanem annak eredünk nyomába, hogy a vázlat hogyan kísért meg mintegy és ír körül olyasmint, ami a nyelvi sikerülésre ill. kudarcra vonatkozó döntésnek és ítéletnek valamint lehetséges kritériumainak elébe vág, annál eleve

kezdetibb, kezdőbb. Azt vizsgáljuk, hogyan viszonyul egymáshoz nyitottság és nyelviség, hogyan állnak vitában-feszültségben, hogyan, milyen függésben feltételezik vagy követelik meg egymást. – E részt a vázlat első disztichonjának mint a beszélésbe való ugrásnak minuciózus olvasata zárja. Míg a *Madonna*-vázlatban egy kérdező aposztrofálás – "Kömmst [?]" – mutatkozik a legbensőbb cezúrának, a *Gang aufs Land. An Landauer* c. vázlatot hirtelen, szinte erőszakos pöreséggel egy hívó kiáltás nyitja meg ("Komm! ins Offene, Freund!"), melyet a rákövetkező beszédkísérlet nem képes magába integrálni. Míg a korábbi olvasatok rendre referencializálással vették erejét a kiáltásnak, addig a jelen olvasat azt mutatja meg kiáltás és jelentő beszéd földelhetetlenül feszült viszonyából, hogy "a nyitott", a kiáltás felől, sem fenomenologikusan, mutatásként-feltárásként (Zeigen, Erschließen, Erscheinenlassen), sem ontothezeologikusan, a nyelvi létesítés (Setzung) értelmében nem ragadható meg. A hívó kiáltásban ill. a közé és a jelentő beszéd közé kitett cezúrák arra a felismerésre vezetnek, hogy a hívás a jelentő nyelven belül idézetként történik. A beszédet megnyitó hívó kiáltás mint idézet: egy áthelyezett, helyéről elmozdított nyelvi egység, mely mint helyéről elmozdított szó – és ez a hallatlan e vers kezdő disztichonjában – az elmozdulást követelő "Jöjj" felszólítás mellett, vele együtt, az elmozdulásnak-mozdításnak egy másik, hangtalan követelését hozza a nyelvbe, mely követelés magára a nyelv helyére vonatkozik, a nyelv helyének s a helyén való nyelv imperatív alapvonásának kimozdítására hív fel, ez a felhívás maga azonban már eleve nem imperatív. Mint hangtalan felszólítás, inkább pusztán zavarba ejt; csak így hív a beszédbe, és enged meg egy másikat. A hangtalan felszólítás pontosan valami más, mint az imperatív; ez utóbbi végbemenetelének megtörésében *kezd* beszélni. –

A cezúrák felől megmutatkozik, hogy a megnyitó hívás és a maga konstitúciójára törekvő beszéd mintegy más nyelvi síkon történnek; az idézet a beszédben valami "nem-beszélt" betörése, pontosabban: a megnyitó hívásban idézetté válik a nem-beszélt, ez utóbbi azonban nem titok (s nem utal titokra, amelynek kimondására látszólag a meghitt baráti viszony jogosítana fel mintegy), hanem a nyelv eredendő elmozdítottságába, helyének rögzíthetetlenségébe vezet be (ahelyett, hogy a versvázlat egy hely, Stuttgart, mimetologikus ábrázolásává fejlene ki).

2. – **Germanien** – . A *Landauer*-vázlat nyitó hívása egyfelől pontos értelemben "nem-beszélt"-nek bizonyult, másfelől sajátos el- vagy kimozdítottsága háromszorosan körülírandónak. "Nem-beszélt"-ről (das "Ungesprochene") ill. háromszoros körülírásról beszél a *Germanien* c. költemény (a sokat idézett gnóma abban a strófában, amely "titok" és "nem-beszélt" viszonyát adja elgondolnivalóul, így hangzik: "Dreifach umschreibe du es, / Doch ungesprochen auch, wie es da ist, / Unschuldige, muß es bleiben.")). A "nem-beszéltet" mindegyik általam ismert olvasat a ki-nem-mondottként (*unausgesprochenes*) érti, s így e zavarbaejtő költeményt visszaforgatja egy közkeletű elgondolás uralma alá, mely szerint aztán a költemény, így vagy úgy, a titok kimondására szólít fel, egy

fenomenologikus nyelvértelmezés égíse alatt. Ennek megfelelően látszott a költemény mindig is vagy valamely (a németiségnek szánt) ígéretet hordozónak vagy (épp ezért, ugyanígy olvasva) fenyegetőnek. S minden bizonnyal ebből fakad a Hölderlin-filológia tartózkodása e politikailag-ideológiailag terhelt hagyományú szöveggel szemben. (A jelen olvasat megmutatja – anélkül, hogy ezt külön céljául tűzné ki –, hogy a költemény hogyan programozza ezeket a félreértő olvasatait; hogy ezek nyelvi alapjait vesse kritika alá.) Ha azonban az "ungesprochen" szót *nem* "unausgesprochen"-ként értjük, egészen másként bontakozik ki a vers: e szó felől egy visszafele-mozgásban a belőle kieső "aus" körülírásaként. Ebben a mozgásban feltörik a vers látszólag egyszerű és egyértelmű narratív szerkezete s így az elsőre kényszerítő erejű jelentésszöveggé is, mely Germania küldetésében kulminálna. Az elemzés azt mutatja meg, hogy szó sincs történelmi küldetésről, Germania megbízásáról; sokkal inkább arról, hogy a nem-beszélt-hez való megváltozott viszonyból az élőbeszédnek, a párbeszédnek egy másfajta: nem dialektikus-spekulatív, nem tragikus működése, ennek lehetősége nyílhat meg; s hogy a költemény nem is a történelmi sors menetének egy új módját ("Schicksaalsweise") költi meg, hanem inkább éppen egy olyan sors-talanság nyelvi szerkezetét mérlegeli, amelyből nem ered a sorsnak és történelemnek semmiféle akarása mint tendencia.

A megütközés, amelyet az utolsó előtti strófában, azaz a "hírnök" ("sas"/"ifjú") beszédének közepén kétszer és kétféleképpen is használt szó – "ungesprochen" – kell hogy kiváltson, bevezet a költemény átfogó összefüggéseibe és bizonyos mozzanatainak irritáló összefüggéstelenségébe, kivált, hogy a vers, narratív szekvenciáinak elején, éppen az "aus-[sein]"-ról, végről beszél, majd a narratív rész végén, vagyis éppen a hírnök beszéde előtt, ennek "kimondatlan" ("unausgesprochen") elő-beszédét idézi ("dich, unzerbrechliche, muß / Ein ander Wort erprüfen"). Éppen ezért ezt a megtört, mintegy kihatott emblemikus szót ("Ungesprochen") a jelen olvasat a cezúrák cezúrájaként ragadja meg, mivel ez teszi észlelhetővé s olvashatóvá a roppant bonyolult kifejlésű költemény cezúráit, melyeknek köszönhetően ez a különböző pontokon újra és újra másként nyílik meg. Az "ungesprochen" szóból kiinduló visszafele-mozgás, amilyen pontos helyeket talál el, oly fáradságos is. Eme visszafele-mozgás átkelése, átjárásai csak hosszú bolyongások után eredményeznek egy lehetséges összefüggést a rejtélyes költeményben.

A kiváltott visszafele-mozgás először tehát a költemény verssorok szerinti közepét, nevezetesen a "hírnök" "hangosan" ki-nem-mondott előbeszédét (szándékát, Vor-satz) kell hogy eltalálja, mely a maga szerkezetében (s pusztán azáltal, hogy a hírnök megfogalmazza) a hírnöknek s megérkezésének rendeltetését felfüggeszti (a hírnök sajátos módon a találkozás pillanatában függetlenedik beszéde által kiküldetésének helyétől s így a küldetéstől mint olyantól). Eme előbeszéde nyomán – mely nem más, mint a küldetés szétrepedése és ugrás a beszédbe –, világossá válik, hogy, hiszen a hírnök "vizsgálásról" beszél, tanulásról, mégpedig a nyelviség felől történő tanulásról van szó; s hogy ez a tanulás mindenekelőtt a szó törekenységét fontolja meg. A törekeny szó, a hírnök szavai szerint, "ein ander Wort", "egy más(ik) szó", éspedig más szó a széttörhetetlen szóhoz viszonyítva, amelyként a

versben csak a "halál-fenyegető" ("todtdrohend") vihart lehet felfogni, mellyel szemközt Germania, a "széttörhetetlen", "hallgat". "Egy másik szónak" tehát Germania hallgatását kell "megvizsgálnia", törekennyé változtatnia. [Itt újra megmutatkozik egyébként, hogy a korábbi értelmezéseket alapján egy bizonyos mozzanat referenciális olvasata (mely szerint a "halál-fenyegető vihar" a forradalmi s koalíciós harcokat jelenti) akadályozta meg abban, hogy észrevegyék ennek a hosszú versnek a belső vonatkozásait s így nyelvelméleti implikációit – vagyis hogy magukat hagyják megvizsgálni a vers által.] A vers a fenyegetést mint szót, nyelvet, és a hallgatást, valamint viszonyukat adja e ponton elgondolnivalóul. A "todtdrohend" szó szerint a fenyegetést a halálra való vonatkozás tünteti ki; ez pedig egy megtévesztő, egyedülállóan közvetlen referenciális vonatkozás. A fenyegetés (Drohen) és a (viharos) forgás (Sich-Drehen) etimológiailag is igazolt összefüggése felől a fenyegetés beszédét mint (leegyszerűbb, és pseudo-)tropologikus rendszert ragadjuk meg, amely mint olyan fel- és széttörhetetlennek kell hogy látsszon. Egyedülálló s meghatározó vonatkozásának megfelelően, a fenyegető szó sajátja az a levethetetlenek tetsző látszat, hogy már mindig és újra meg újra: megérkezett. Nos, nem véletlen, hogy a hírnöknek ellenben éppen a *megérkezése* nem kerül ábrázolásra az elbeszélő részben (mely hírnök egy a fenyegetőtől különböző másik szót mérlegel), sem később az, hogy a hírnök szava megérkezik-e, és hogyan, Germaniánál. S nem véletlen, hogy a hírnök, megérkezés nélkül vagy éppen ahelyett, beszédének elkezdésekor átváltozni látszik: kettéhasad. Az ábrázolásnak ezt a kardinális mozzanatát mint egy a "sas" és az "ifjú" ("Jug-endliche") között felfüggesztett metamorfózist fejtjük ki. Csak ez a megosztott-kettéhasadt, véges ("-endliche") alak kezd el, képes beszélni. Ennek a felfüggesztett meta-morfózisnak másfelől az időről mint morphé-ról, formáról, formálóról alkotott megfontolásokkal kell együttjárnia, annál is inkább, hogy ezen a ponton s vele összefüggésben a versben megfiatalodásról s végessé válásról van szó. Az elemzés arra jut, hogy a hírnök nyelvadomány, beszédképessége azonos fiatalságával, egy bizonyos végességgel ("Jug-endliche") – a halandóság hirtelen, *nem-időszerű* betörésével, amely egyben a nyelv halandóságának, kreatúra-voltának tapasztalata is –: "Jauchzen". (A költemény átdolgozásai "igazolják" a látszólag talán erőltetett kifejtést, amennyiben a "kreatúra sóhajáról" szólnak és a "jauchzende" hírnököt "hasadt háttal" ábrázolják.) Felfüggesztett metamorfózis: amennyiben feltűnik benne a 'sas és Ganümedész' kettős-alakja (hordozó és hordozott), annyiban is a "hord(oz)ás" problematizálásának feltörő helyeként jelenik meg a vers eme középső strófája –: ugyanitt a hírnök által látszólag elhozott vagy *kihordott* üzenet első része nem másról, mint a hordásról ("tragen") beszél. Az üzenet azonban oly módon mentes megfogható tartalmaktól, hogy Germaniát nem érheti el valamely megbizatással (Beauftragung), hanem őt sokkal inkább pusztán valamit (el)találni tanítja: nevezetesen saját magát a maga sajátjában, és éppen a hord(oz)ás bizonyul a legsajátabbjának, mégpedig mint a saját, azaz a hord(oz)ás hordozása.

– Mivel az 'üzenet' valami "nehézről" és "hord(oz)ásról" beszél mint Germania sajátjáról, és pedig úgy, hogy az ezt az üzenetet hallót (eltalálni-)tanulásra szorítja, s mivel a hírnök további

beszéde Germaniát ismét, máshogyan, kétségtelenül a maga sajátjában próbálja eltalálni: egy *exkursus* Hölderlinnek a kései művét keresztül-kasul meghatározó koncepcióját taglalja, azt a koncepciót, amely mint idegent és mint sajátot viszonyítja egymáshoz a görögséget (mint az orientálist) és a napnyugati (hesperikus) jelleget. Legfőképp az első Böhlendorffoz írott levél olvasatáról van szó, amely "a saját szabad használatát a legnehezebbnek" nevezi és az erre vonatkozó tanulás imperatívuszát fogalmazza meg. E koncepció legtöbb interpretációjától eltérően, Hölderlin elgondolását *nem* egy történetfilozófiai teleológiára való tekintettel értelmezzük – hanem úgy, mint amelynek középpontjában a tanulás áll, amit a történelmi menet dialektikája iránti feltétlen elsődleges érdeklődés miatt többnyire kevésbé vesznek figyelembe. Bennünket azonban tehát inkább a tanulás és a "szabad használat" viszonya érdekel, a tanulás mint mint *szabadabb* használat, olyanféle tanulás gondolata, amelynek semmiféle elsajátítás nem célja, és egy, Hölderlin megfontolásaiban bennerejlő lehetősége annak a szabad használatnak, amely nem a saját újraelsajátítása felől tör fel mint lehetőség, nem az újraelsajátításban alapozódik meg. A tanulást tehát Hölderlin nyomán nem olyasmiként gondoljuk el, aminek meghatározott s változhatatlan télosza volna, hanem a szabad használat egyfajta előzetes formájaként, a szabad használatot magát azonban nem-formaként, forma-nélkülüként, éppen mert a tanulás alapjában akként marad elgondolható, ami használat és szabadságot egymáshoz, egymás felé tart. – Az idegenhez és a sajátához való viszonyt, a viszonyulás dialektikus kibontakozása szerint, mindkét vonatkozásban egyfajta kettéágazódásban ragadjuk meg – Hölderlin szavaival: "virtuozitás" és "(haszontalan) üzés-üzekedés (Treiben)" illetőleg "elaszticitás" és a 'saját hordozása'.

–

Mint említettük, a vers átdolgozása egyhelyütt a hírnök alakját találja el; az új szövegvariáns szerint a hírnök sas "hasított háttal" repül. Elemzésünk szerint ez az átdolgozás a beszédnek egy bizonyos eredendő hasadtságát reflektálja. – A "hasított háttal" repülő sasról szóló tudósítás a beszéden belül egy tétován s megtörve elkezdődő, ám annál szakítóbb-sebesebb elbeszélő vonulat kifutása. A hírnökként jövő sas röpte, az átdolgozás nyomán, inkább menekülésnek látszik; és e mozzanat felől előtetszik a narráció szakadozott, menekvő mozgása is; nem annyira összefüggő, mint inkább olyan narratív szekvenciák egymásrakövetkezése, melyek nem minden további nélkül állíthatók össze egy egésszé. Csak ha a narráció eme mozgását megragadjuk, válik elgondolhatóvá a költemény nagyobb egységei közötti irritáló tartalmi összefüggéstelenség és feszültség, melyet nem tud szem elől tüntetni az elbeszélő vonulat. (A vers minden egyes általam ismert olvasata problémamentesként s alapjában egyértelműként tételezte az elbeszélés módját, szerkezetét és így tartalmát is: Germania megbízatása és küldetése.) Ezért a kérdés az: Milyen menekvés útjára térül a beszéd, és miért, mi elől menekül? Az első két narratív szekvenciának és viszonyuknak a magyarázata azt tárja fel, hogy a beszéd, miután átvált narratív szerveződésébe, a nyelviség és a fenomenalitás ("Sage" és "Dämmern" a vers szavaival) metaforikus viszonyának jegyében bontakozik ki, mely viszony olyan nyelvértelmezéseket

implikál, amelyek egy bizonyos hagyományos értelemben prófétikus beszédmódot működtetnek; a középső elbeszélő szekvenciát így aztán mint deliráló megigézést-felidézést (nevezetesen a visszatérőnek hitt istenekét, "istenembereket"), mint éberálomban beszélők mondásaiból szőtt hangzavart kell megragadnunk. Nos, ennek a delíriumnak a hangsúlyos "most"-ja a költemény "most"-jával, kezdetének "most"-jával – mely kezdet szintén nyelvet és fenomenalitást viszonyít egymáshoz, a történetiségre való tekintettel – azonosnak látszik ugyan, ám a hirtelen, éles vágással elkezdődő beszéd "most"-ja az elején nyomatékosan a *panaszlás* "most"-jaként határozódik meg. A költemény felütése a beszédkíséret hasadtságának különös módozatába vezet be: panaszkodik is és nem is. Elemzésünk szerint e felütés intenzíven utal rá a beszéd egy bizonyos előjátékára: hívni-akarássra és hívni-nem-tudásra – a panasz reflexiójának eredendő hasadására. Az olvasat azt dolgozza ki e ponton, hogy a panasz eltalálja, és hogy miképpen találja el az *akaratot*, és hasítja meg: a panasz akarásává és ugyanakkor a panasz kihunyásának akarásává. Ezért beszél az akarásról újra meg újra a költemény első része, ahol az Én egyetlen pillanatra tisztán panaszkodik, majd, a panasz reflexiójába bonyolódva, beszél. A *Germanien* c. költeményben azonban az az egyedülálló, hogy mégsem a – szükségszerűen önmagát lényegéből kiforgató és így hívni-akarássá váló – panasz vég nélküli önreflexiójának értelem-nélküliségeként (örületeként – Wahn-sinn) bontakozik ki – aminek foglalata, lényege a csak-magát-hallás, azaz *nem-hallás* –, hanem a józanság akarásán túl józan kezdetében a panasz egy lehetséges megszűnéséről képes tanúskodni; a panasz megszűnése (Aufhören) a beszéd összefüggései és cezurái szerint a *panasz hallásában* (gen. subj. !) kell hogy álljon. A panasz hallása a *Germanien*-ben egyedül affelől elgondolandó, hogy a "*szerelem panaszol*" ("Liebe klagt"), mégpedig egyedül ebben, az akaratát nem tudó kérdésében: "mit akar máshogy [a panaszkodó "szív"]?" (was will es anders ...?). Az elemzés szeretés és akarás viszonyát vizsgálja, a kérdés felől, nyelviségük tekintetében; és azt fejt ki, hogy csak az a szeretés, mely semmi módon nem a tudás akarásán alapul, csak az hall, azaz: szeret. Ez a vizsgálódás, a vers két kiemelt jelentőségű helye nyomán, és mivel az "elmenekült istenek" iránti szeretetről van szó, a *theodicaea* problematikájába vezet be; ennek középpontjában pedig, talán meglepő módon, az *eskü* problémáját találja. Azt fejt ki, hogy az Énnek a panaszkodással küzdő beszédében hogyan nyugszik – "intenzíven, rejtve" – az *eskü*, mégpedig mint a *panasz hallása* (gen. subj.); és hogy az "elmenekült istenek"-et kiáltó döntő mondatban – amely azzal, hogy meghökkentő módon egyáltalán az istenek jelenlétezésének elmúlt voltáról szól, hübrisznek tetszhet – hogyan van szó "őszinteségről, szavahihetőségről" (Wahrhaftigkeit), esküvel megerősített kijelentésről ("Wahrhaftiger"), nem pedig az istenek történelmileg változó "igazságáról" (igazságot fenomenologikusan mint megjelenést, elrejtetlenséget értve). Mindezzel a költemény, nem mellékes módon, meglepő közelségbe kerül Kanthoz, rövid és igen fontos *Theodizee*-írásához. Az istenek jelenlétének, "tragikus mértékű idejének" elmúlt voltáról szóló, esküvel megerősített kijelentés blaszfemikus jellege józanságnak bizonyul a vizsgálat során, mely megmutatja, hogy az eskü (mint a panasz hallása) hogyan akadályozza meg eleve, hogy a panasz megidézze, kihívja isten (tragikus)

közvetlenségét; ez egyúttal azt is jelenti: az eskü semmiképpen sem istennek vagy isten hangjának közvetlenségén alapul mint valamely végső instancián; az eskü alap-talan, szakadékos, a "szakadék elkezdése" ("vom Abgrund anfangen", Hölderlin szavával szólva). Az eskü az, hogy a szerelem/szeretet már mindig *nem* panaszol (már), hanem egy alaptalan kísérletet enged meg a nyelvvel és beszéddel; még a blaszfemikus szót is megengedi, mégpedig mindig mint a szavahihetőségnek a blaszfemikus szavát. –

– ‘*Opkos*’ : így hangzik görögül az eskü, és erre megy vissza egyik etimológiája szerint a mitikus név: Orkus. Az ‘*Opkos und Orkus*’ c. *exkurzus* az eskü és az esküvés eddig kevésbé figyelemre méltatott, jóllehet jelentős nyomatékú motívumát vizsgálja Hölderlin gondolkodásában és művében, valamint azt, hogy pontosan mit is jelent a bár ritkán előforduló, de igen vonatkozásteljes, eddig szintén alig figyelembevett Orkus név, mely Hölderlinnél kétségtelenül az esküre vonatkozóan, tehát nyelvisége egy bizonyos tekintetében, jelenít meg egy (al-)világ-szerkezetet. Erről tanúskodnak munkáinak bizonyos Pindaros-, Ovidius- és Szophoklész-vonatkozásai; az *Oedipus Kolónoszban* egyik helye a "mindent halló esküt" említi. Hölderlin egyik különös szegmenséből – *μα τον ορκον* – az esküvés, hallás, zengés, visszhangzás, "nem-beszélt" és idézés finom illesztékét fejt ki a vizsgálódás. – Az "Orkus" Hölderlin oeuvre-ében olyan nevek sorába tartozik – "Napnyugat - Hesperien - Boldogok Szigete - Elízium –, amelyek ugyanarra vonatkoznak. S mivel Hölderlin Orkusról mindig mint "Orkusban"-létről beszél, adódik a következtetés: az Orkusról szóló szöveghelyek a napnyugatiak 'világban-benne-létét' költik és értelmezik, nyelvi alapszerkezete felől megragadva. Eközben szembeötlő, hogy az Orkushoz Hölderlinnél nem annyira térbeli, mitikus-geografikus képzetek tapadnak, mint inkább egy bizonyos (világ-)idői karaktere van; hogy a 'világban-benne-lét' nyelvhez kötött idői tapasztalatáról van szó. Mindezt a *Lebenslauf* c. vers és az *Anmerkungen zur Antigone* néhány részlete mentén fejtjük ki. Az értelmezések végső soron ama józanság kérdését vetik fel, ami Hölderlin egyik szava szerint a napnyugatiaknak eredendően sajátja; ezt a józanságot azonban "junóinak" nevezi; azt kell kidolgozni, hogy Hölderlin hogyan gondol el egy másik (nyelvileg eredendőbb) józanságot, amely az esküben (‘*Opkos*’) szakad fel, tör be. A napnyugatiak sajátjára vonatkozó kérdés az "Orkusban"-létre vonatkozó kérdés. A józanságot, amely nem annyira van, mint inkább megtörténik, mégpedig csakis a hirtelen, meglepő szóban, a receptivitás hiányának és a nyitottságnak az egymás-ellen-fordulása s vitája tünteti ki; ez a józanság nem lehet valami saját vagy elsajátít-andó/-ható idegen, ám belőle kiindulva megragadhatóvá válik "a saját" mint Orkusban"-lét: ezt kell a hölderlini dialektika értelmében mint erősséget, azaz tulajdont, és mint gyengeséget, azaz tendenciát, körülírni, ami két további szöveghely (egy *Archipelagus*-szegmens és az *Auf falbem Laube...* kezdetű vázlat [*Cäcilia*]) elemzésével történik; mint tulajdon: a terméketlenség hordozása-viselése és a gyász-munka bontakozik ki – mint tendencia pedig: az éberálm delíriuma és az 'Ohrkuss', a "csak-magát-hallás" pusztá felszakadása. Bármily meghökkentő is: mindez az eskü lényegéből

bontakozik ki, többek közt abból, ahogyan az eskü, mint "nem-beszélt", az ítélet nyelvében ugrásként, törésként marad. –

Csak a hosszas kitérők után teszünk kísérletet a *Germanien* c. hosszú ének átfogó felvázolására. A beszéd menekülésszerű mozgása a panasz hasadt reflexiójából ered; szükségképpen narratívává válik s narratíváját szükségképpen tördeli szét különböző narratív szekvenciákba, amelyek között valamiképpen *nem-idő* (*nem megfelelő idő*) tör fel. Nem-időként (Unzeit), a 'jókor' és a 'rosszkor' között felfüggesztettként ragadjuk meg "az idő közepét" ("Mitte der Zeit", amiről az utolsó strófa szól), nem pedig jelenként, amelyben, minden eddigi interpretáció szerint, egy jövőbeni időkontinuum kell hogy alapíttassék. Az elemzés megmutatja, hogyan és miért bontakozik ki a narráció a hallani-nem-tudás allegóriájaként, melyben a "hírnöknek" allegorikus figuraként, a hallás allegóriájaként kell fellépnie, amivel az elbeszélő vonulat megtörik, dezorganizálódik. A narráció analízise egy affektív retorikai eszköz, az 'evidentia', és a szinkrón kommentár vagy tudósítás: a *szenográfia* közötti különbségből indul ki. A szenográfiával összefüggésben a gyorsaságot és a nem-időt kell taglalni, amelyek a hírnök beszédének tematikus középpontját avagy összegző kifutását, nevezetesen a vendégszeretetet illetőleg a nyelvi biztosítékát, szavatolóját, a "tanácsot" engedik meg új módon értelmezni (ismételten Kantra való utalásokkal). A tanács(-adás) lényegét a vers nyomán a mindenkori másik szavainak (vagy hallgatásának) nem-időszerű idézésében (egy pusztá – és pontos – visszhangverésben, ékhóban) kell megpillantanunk; tehát semmiképp sem a tanács-adó (Germania) fölényes hatalmában. –

3. – "*Heidnisches / Jo Bacche...*" – . Az így kezdődő töredékes vázlat egyike a legbizonytalanabb státusú s legirritálóbb Hölderlin-szövegeknek. Ennek elemzésében a korábbi szövegek motívumait egy újabb konstellációban követjük nyomon, legfőképp az 'idézés, hívás, aposztrofálás' figuráit újraértelmezve. (Ezt főképp annak vizsgálatában részletezzük, hogy az idegen (görög), egy grammatikai hiposztázis által kiállított hívás-kiáltás ("Jo Bacche") mint idézet és mint interjekcióból és névből álló illeszték a vázlaton belül hogyan képes jelenteni illetve a jelentést mint olyat hogyan függeszteni fel.) A vázlat – mint egy az önmaga konstitúcióját minden korábbinál elementárisabb módon veszélyeztető beszédkísérlet – annak szükségszerűsége felé vezet, hogy elgondoljuk a beszélés egy bizonyos posztulátumát (nevezetesen a más, avagy másik, részvételét) és az e posztulátumból fakadó önbiztosítási tendenciáját, amely a "Mi" ("Wir") hiposztázálásába fut ki. Az elemzés többek közt azt mutatja meg, hogy egy újabb reflexió hogyan töri össze a szövegkonstitúció eme biztosítékát is és bontakozik ki ama hiposztázis nyelvkritikai taglalásaként. Ez tematikusan a jog és a bosszú nyelvi alapjainak megközelítésével kell hogy egybekapcsolódjék, amennyiben felismerjük, hogy a vázlat az "Enyém a bosszú" tételből, Isten mondatából kiindulva szerkesztődik meg, mely mondatot azonban a szöveg mint olyat, közvetlenül nem idézi, hanem szétszakítja, szétírja, s ekképpen a bosszú nyelvi szempontból megragadandó lényegét hallatlan formulákba sűríti egyfelől, másfelől a birtokba-

vétel és a birtoklás jogi formuláját ("enyém") egy szédítően provokatív tételbe foglalja (egy cezúrával ellátott mondatban: "Mein ist / Die Rede vom Vaterland"). A szétszakított Isten-mondat közepére, vagyis az "ist" kopula helyére, a bosszú és a jog exponálásának közepébe a vázlatban a "mi *vagyunk*" önmegállapítás intenzív problematizálása íródik. Az, ahogyan a beszélő Én-nek a "Mi"-hez való viszonya ezt a 'közösséget' a "rész-vétel nélküliek" közösségeként készíten elgondolni – észrevétlenül, ám szószerinti pontossággal, egy további bibliai idézethez vezet el, ahhoz a helyhez, ahol Jézus a "Ne ölj" parancsolatot egy bizonyos megszólítással hoz összefüggésbe, a "Rachá"-val, ami egy ítéletet hiposztázál névvé és így a megszólítottat nyelvileg megsemmisíti. "Racha": ez a neve, és foglalatja, egy bizonyos nyelvértelmezésnek; és ez a "rész-vétel nélkülieké". Őket próbálja meg eltalálni Hölderlin provokatív nyelvi kísérlete. –

4. – **Függelékek** – . A két függelék olyan motívumokat taglal, amelyek – illékonyabb vagy intenzívebb módon – a korábbi fejezetek bármelyikével összefüggésben állnak; s egyben Hölderlinnek a számára legfontosabb antik költőkhöz – Pindaroszhoz és Szophoklészhez – való viszonyához nyújtanak adalékot, valamint ahhoz, hogy a hölderlini szövegek hogyan olvassák a klasszikus szövegeket. Az első függelék tematikus középpontja – *Ganümedész* figuráját nyomon követve a hölderlini művekben –: Éther, nektár és lélegzet viszonya. A második függelék a *superlatívus*ról szól, melynek jegyében nyelv és lélek viszonyát kísérli meg körülírni, Hölderlin *Antigoné*-fordításának és az *Anmerkungen zur Antigonä* c. írásának néhány passzusa alapján.

– "Minden egymásba ér, átnyúlik egymásba", írja egyhelyütt Hölderlin. És áll ez az ő művére is; ekképp, ennek mércéje szerint, minden olyan róla írott kísérletre, mely ezen életmű eme sajátját nem kívánja figyelmen kívül hagyni. Ezért, hogy azok a problémák, amelyeket a jelen dolgozat – szükségszerűen, de inkább csak – érint, nem kevésbé számosak, mint azok, amelyeket kimerítőbben taglal. További kidolgozásra nézvést, a szerző ígéretteljesnek szeretne látni: mindenekelőtt bizonyos Kantot érintő vonatkozásokat, ill. a kívánás ("Wünschen") nyelvi szerkezetének gyakran érintett problémájára vonatkozó további kifejtést, valamint az alkalom és az alkalmi költemény időiségének egy még csak sejtett újszerű elgondolását.

Publikációk az értekezés tárgyköréből

- Szabó, Csaba: Über Hölderlins "Das Belebende", in: "geteilte Aufmerksamkeit", hg. von Th. Schestag, Frankfurt a. M. 1997, 143-176.
- Szabó, Csaba: "Kaum gedacht" (Heidegger "Hölderlin"-e – adaléktöredékrészlet), in: Gond 20 (1999), 225-245.
- Szabó, Csaba: Kocziszky, Eva: Mythenfiguren in Hölderlins Spätwerk (Rez.), in: Jahrbuch der ungarischen Germanistik 1999 (hg. Á. Bernáth u. G. Dietz), 197-200.
- Szabó, Csaba: Mandelstam gerundivuma, in: "nem használ komolyan semmi...", Szép literatúrai ajándék különszáma, Pécs-Szeged 2000, 88-102.

- Szabó, Csaba: "Klugheitsjahrhundert" (einige Anmerkungen zu Hölderlins "Muße" und "Schule", in: Jahrhundert - Wende - Zeit, hg. von D. Rabe u. L. Sata, Pécs 2000, 107-118.
- Szabó, Csaba: Anfangenden (Untersuchungen am Rande von Hölderlins Entwurf 'Gang aufs Land. An Landauer'), in: Kálmán Kovács (hg.), Textualität und Rhetorizität, Fr. a. M. 2002, 43-72.